

NUTQNING SHAKLLANISHI VA UNING BOSH MIYA MARKAZLARI

*Qo'qon universiteti Andijon fililali**Davolash yo'nalishi 24_04-guruh talabasi**Karimov Islomjon Nozimjon o'g'li***Annotatsiya**

Ushbu maqolada nutq faoliyatining anatomik fiziologik va psixolingvistik aspektlari tahlil qilinadi. Nutq jarayoni murakkab biologik va kognitiv mexanizmlarga asoslangan bo'lib, uning anatomik fiziologik tomoni miyyaning maxsus zonalarini nutq apparati, nafas va eshitish tizimi bilan bog'liq. Psixolingvistik jihatdan esa nutq ishlab chiqarish va qabul qilish jarayonlari, til birliklarining tanlanishi, nutqni rejalashtirish va uning individual xususiyatlari muhokama qilinadi. Ushbu aspektlarning uyg'unligi natijasida inson nutqi shakllanadi va amalga oshadi.

Kalit so'zlar: Nutq faoliyati, anatomik fiziologik aspekt, psixolingvistika, Broka markazi, Vernike markazi, ovoz paychalari, nafas olish tizimi, eshitish tizimi, kognitiv jarayonlar.

Kirish

Nutqning shakllanishi — bu nutq markazlarining, sezgi a'zolarining, harakat analizatorining, shartli reflektor faoliyatining hamda boshqa omillarning birgalikdagi natijasidir. Bosh miya markazlari — bu nutqni shakllantirishda muhim rol o'ynaydigan tuzilmalardir. Nutq markazlari Broka va Vernike markazlari deb ataladi. Markaz shikastlanganda nutqning ifodalanish qobiliyati saqlanib qoladi, lekin yangi so'zlar yaratish qiyinlashadi. Bosh miyaning ikkala yarim sharlari ham nutqni shakllantirishda qatnashadi, lekin chap yarim shar asosiy nutq markazi hisoblanadi.

Asosiy qism

Nutq insonning murakkab oliy psixik funksiyalaridan biridir. Nutq harakatlari murakkab a'zolar tizimi orqali amalga oshiriladiki, bunda bosh miya faoliyati asosiy rol o'ynaydi. Nutq faqat inson uchun xos bo'lgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shaklidir. Nutqiy aloqa jarayonida kishilar fikr almashadilar va bir-birlariga ta'sir etadilar. Nutqiy aloqa til orqali amalga oshiriladi. Til-bu fonetik, leksik va grammatik vositalar tizimidir. Gapiruvchi o'z fikrini bayon etish uchun zarur so'zlarni tanlaydi, ularni til grammatikasi qoidalariga asoslanib bog'laydi va nutq a'zolari artikulyatsiyasi orqali talaffuz etadi.

Nutq apparatining tuzilishi. Nutq apparati o'zaro bog'langan ikki qismdan: markaziy (yoki boshqaruvchi) nutq apparati va periferik (yoki bajaruvchi) qismdan tashkil topgan. Markaziy nutq apparati bosh miyyada joylashgan. U bosh miya qobig'idan, qobiq ostitugunlaridan, o'tkazuvchi yo'llar, o'zakdan, yadrolar va ovoz,

nafas, artikulyatsiya muskullariga boruvchi nervlardan tashkil topadi. Nutq boshqa oliy nerv faoliyatining ko'rinishlari singari, reflekslar asosida shakllanadi. Nutq reflekslari miyanning turli qismlari faoliyati bilan bog'liqdir. Biroq bosh miya qobig'ining ayrim bo'limlari nutqning hosil bo'lishida asosiy rol o'ynaydi. Bular chap (chapaqaylarda o'ng')yarim sharning peshana, chakka va ensa qisimlaridir. Bosh miyya qobig'ining bu qismlarida nutq faoliyatida foal ishtirok etuvchi:

Nutq harakat analizatori.

Nutq ko'tuv analizatori.

Nutq eshituv analizatorilari joylashgan.

Nutq harakat analizatori bosh miyya qobig'ining chap peshana qismida joylashgan bo'lib, "Broka" markazi deb ataladi. Bu qism og'zaki nutqning paydo bo'lishida qatnashadi.

Nutq eshituv analizatori bosh miyya qobig'ining chap chakka qismida joylashgan bo'lib, "Vernike" markazi deb ataladi. Bu qismda begona nutqni qabul qilish jarayoni ro'y beradi. Nutqni tushunishda bosh miya qobig'ining orqa bo'lagi katta ro'l o'ynaydi. Bu boshmiyanning ko'ruv markazi hisoblanib, yozma nutqni o'zlashtirish uchun xizmat qiladi. Qobiq osti yadrolari nutqning sur'ati va ifodaliligini boshqaradi.

Periferik nutq apparati uch bo'limdan iborat: 1) nafas bo'limi, 2) ovoz bo'limi, 3) artikulyatsion bo'lim.

Nafas bo'limiga ko'krak qafasi, bronxlar va traxeya kiradi. Nutqni talaffuz etish nafas olish bilan uzviy bog'liqdir. Nutq nafas chiqarish fazasida hosil bo'ladi. Nafas chiqarish jarayonida havo oqimi bir vaqtning o'zida tovush hosil qiluvchi va artikulyatsion funksiyani bajaradi shu bilan birga, asosiy funksiyasi havo almashinuvini ham bajaradi. Nafas olish nutq jarayonida, odam jim turgan odatdagi vaqtdan jiddiy farq qiladi. Nafas chiqarish nafas olishdan biroz uzoqroq bo'ladi. Bundan tashqari nutq talaffuz qilinayotgan vaqtda nafas olish harakatlari soni odatdagi nafas olish va nafas chiqarish (nutqsiz) vaqtdagidan ikki marotaba kamdir. Artikulyatsion bo'limning asosiy a'zolari: til, lablar, jag'(yuqori va pastki) qattiq tanglay, hamda alveolalardir. Ulardan til, lab, pastki jag' faol, qolganlari passiv organlar hisoblanadi. Artikulyatsion bo'limning asosiy a'zosi tildir. Til-salmoqli muskul a'zosi hisoblanadi. Yig'ilgan jag'da (jag'lar bir-biriga tegib turganda) deyarli butun og'iz bo'shlig'ini to'ldirib turadi. Tilning oldingi qismi harakatchan qismining uchi, old, yon va orqa tomonlari farq qiladi. Tilning murakkab muskullar tizimi ularning katta kenglikda shaklini o'zgartirish imkoniyatini yaratadi. Bu juda katta ahamiyatga ega chunki u unli hamda undosh tovushlarni (lab tovushlaridan tashqari) hosil bo'lishida qatnashadi. Nutq tovushlarining hosil bo'lishida pastki jag', lablar, tish, yumshoq va qattiq tanglay, alveolalar ham ishtirok etadi. Nutq faoliyati va uning xusiyasiyatlari.

Nutq faoliyati- bu nutq va tushunish harakatining yig'indisidir. Bu moddiy harakatlarni ichkilashtirish natijasidir. U alohida nutqiy harakatlar shaklida taqdim etiladi. Zamonaviy psixologiya nutqni universal aloqa vositasi, murakkab va maxsus tashkil etilgan ongli faoliyat shakli sifatida qaraydi, unda ikkita subyekt-nutq so'zlashuvini shakllantiruvchi va uni idrok etishda ishtirok etadi. Nutq faoliyati A.A.Leontiev tomonidan insonning boshqa har qanday faoliyati davomida tildan muloqot qilish uchun foydalanish jarayoni sifatida ta'riflanadi. Uning fikriga ko'ra, nutq faoliyati klassik faoliyat turlari bilan to'gridan-to'g'ri bog'lanib bo'lmaydigan mavhumlik turi bo'lib, uni ish yoki o'yin bilan taqqoslab bo'lmaydi. U-individual nutqiy harakatlar shaklida-mehnat, o'yin, kognitiv faoliyatning bir qismi bo'lgan barcha faoliyat turlariga xizmat qiladi deb aytgan. Nutq faoliyati faqat nutqning o'zi qimmatli bo'lganda, uni harakatga keltiruvchi asosiy motivni nutqdan boshqa yo'l bilan qondirish mumkin bo'lmaganda amalga oshiriladi. Nutq harakatlari va hatto individual nutq operatsiyalari ham faoliyatning boshqa turlariga birinchi navbatda kognitiv faoliyatga kiritilishi mumkin. A.A.Leontievning fikricha, nutq faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat: faoliyatning mazmunlilik. Bu nutq faoliyati A.A.Leontievning obrazli ifodasiga ko'ra, atrofimizdagi dunyo bilan yuzmayuz davom etishi bilan belgilanadi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, faoliyatda go'yo ichki aqliy jarayonlar doirasining ochilishi mavjud-bu doiraga kuchli ravishda kirib boradigan obyektiv dunyoga biz ko'rib turganimizdek, u umuman yopilmaydi. Maqsadlilik, ya'ni har qanday faoliyat akti yakuniy, har qanday harakat esa-oraliq maqsad bilan tavsiflanadi, unga erishish qoida tariqasida, subyekt tomonidan oldindan rejalashtirilgan bo'ladi. Nutq faoliyatining motivatsiyasi. Bu haqiqatda har qanday faoliyat harakati birvaqtning o'zida bir nechta motivlar bilan rag'batlantirilishi bilan belgilanadi.

Bunday hollarda nutq faoliyati odamlarning ham kommunikativ, ham kasbiy faoliyati hisoblanadi. U mustaqil, ijtimoiy jihatdan saobit inson faoliyati sifatida ishlaydi. Ushbu pozitsiyadan kelib chiqqan holda, I.A.Zimnyaya nutqni rivojlantirish metodologiyasi bilan bevosita bog'liq bo'lgan juda muhim xulosa qiladi: nutq faoliyatini o'rgatish uning to'liqligiga ega bo'lgan mustaqil faoliyat sifatida shakllanishi pozitsiyasidan olib borilishi kerak.

Xulosa.

Nutq faoliyati insonning murakkab kognitiv va motoric jarayonlarini o'z ichiga olgan ko'p bosqichli faoliyatdir. Anatomik nuqtai nazardan, bosh miya va uning til markazlari, shuningdek, ovoz chiqarish tizimi nutqning asosiy tuzilmalarini tashkil etadi. Fiziologik jihatdan, nutqni amalga oshirish uchun miya va mushaklar tizimi o'rtasidagi sinxronlashgan holda ishlash muhimdir, bu nafas olish va mushaklar faolligi bilan bog'liq. Psixolingvistik nuqtai nazaridan, nutqning to'g'ri anglanishi va ishlab chiqilishi kognitiv jarayonlarga, shu jumladan, ma'no kontekst va sintaksisni

tushunishga asoslanadi. Shu bilan birga, nutq faoliyati bu jarayonlarning birlashgan ishlashini talab qiladi va bu o'z navbatida, miyaning turli qismlarining va tana tizimlarining muvofiqligini ta'minlashini anglatadi. Shunday qilib, nutq faoliyati nafaqat anatomiya va fiziologiya, balki psixolingvistik jihatlarni ham hisobga olgan holda tushunishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.Ayupova.Logopediya.Toshkent.2007.
2. M.Ayupova L.Mo'minova.Logopediya.Toshkent.1993
3. Axmedov T.(2008).Nutq faoliyatining nevrologik va psixolingvistik asoslari
4. Xoshiomv A. (2011).Nutq va miyaning ishlash jarayonlari.Toshkent:O'zbekiston Milliyensiklopediyasi5.Jumayev E.(2013).Anatomik va fiziologik nuqtai nazardan nutq faoliyatiningshakllanishi.Toshkent